

УДК 159.938.3:378

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ ПРОБЛЕМИ НАДІЙНОСТІ В ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Лантух І.В., к. екон. н.,
доцент кафедри гігієни та соціальної медицини
Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

Стаття присвячена розгляду проблеми розвитку теорії надійності в психологічній науці. Наведено результати теоретико-методологічного аналізу проблеми надійності особистості у сучасних концепціях психологічних досліджень. На основі аналізу науково-психологічної літератури виявлено, що подальше розширення традиційного поняття «надійність» зумовлено застосуванням особистісного підходу, який дав змогу розглянути особистісну надійність як окремий вид надійності.

Ключові слова: особистісна надійність, особистість, діяльність, професійна діяльність, підприємець.

Лантух И.В. КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К РАЗВИТИЮ ПРОБЛЕМЫ НАДЕЖНОСТИ В ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Статья посвящена рассмотрению проблемы развития теории надёжности в психологической науке. Приведены результаты теоретико-методологического анализа проблемы надёжности личности в современных концепциях психологических исследований. На основе анализа научно-психологической литературы выявлено, что дальнейшее расширение традиционного понятия «надёжность» обусловлено применением личностного подхода, который позволил рассмотреть личностную надёжность как отдельный вид надёжности.

Ключевые слова: личностная надёжность, личность, деятельность, профессиональная деятельность, предприниматель.

Lantukh I.V. CONCEPTUAL APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF RELIABILITY PROBLEM IN PSYCHOLOGICAL SCIENCE

The article is devoted to the consideration of problem of reliability development in psychological science. The results of theoretical and methodological analysis of the problem of personality reliability in modern conceptions of psychological research are presented. On the basis of analysis of scientific and psychological literature, it was discovered that the further extension of traditional notion of "reliability" is due to the use of personal approach, which allowed to consider personal reliability as a separate type of reliability.

Key words: personal reliability, personality, activity, professional activity, personal reliability of a specialist.

Актуальність проблеми. Проблема надійності особистості в психологічній науці є маловивченою, що пов'язано із первинним прикладним вивченням проблеми надійності стосовно характеристик роботи системи «людина-АСУ», «людина-техніка». Така ситуація актуалізує вивчення проблеми надійності особистості в системі «людина-людина» та встановлення психологічних чинників, що сприяють формуванню цього явища [11].

На початку 2010-х років накопичення великого обсягу досліджень особистісної складової частини надійності стали передумовою обґрунтування поняття «особистісна надійність», тобто відповідність поведінки фахівця критично важливим за показниками діяльності вимогам. Такий вид надійності ґрунтується на інтегральній характеристиці якостей особистості та особливостей, що визначають стабільність установленої нормативної поведінки в певній професійній діяльності та в її інтересах [17].

Етимологічно «надійність» пов'язана з упевненістю, міцністю, тривалістю, тривкі-

стю, непохитністю, збереженістю, дотриманням угод у несприятливих, екстремальних умовах. Надійна людина у побутовому розумінні – це така людина, на яку можна покластися, понадіятися, довіритися, вірна, міцна, дужа, чесна, виконавча, дисциплінована [21].

Розглядаючи категорію «надійність» в особистісній площині, її опис здійснюється за допомогою таких понять, як: морально-психологічна, моральна, морально-правова, морально-етична надійність, ці поняття відображають змістовно-особистісний рівень надійності будь-якої діяльності та соціального буття [11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У напрямі розв'язання інженерно-психологічних завдань почалося наукове вивчення проблеми надійності, було створено категоріально-понятійний апарат та визначено теоретичні й методологічні засади дослідження цього феномена.

Із моменту свого виникнення поняття «надійність» зазнало значних змін, що пов'язані як із розширенням сфери його

застосування, так і з фундаментальним вивченням різноманітних аспектів цієї категорії – причинності, регуляції, детермінації, прояву [11].

Своєї актуальності та необхідності наукового дослідження проблема надійності отримала першочергову роль у галузі інженерної психології. Саме в напрямі розв'язання інженерно-психологічних завдань почалося наукове вивчення проблеми надійності, було створено категоріально-понятійний апарат та визначено теоретичні й методологічні засади дослідження цього феномена. Інженерна психологія вперше висунула проблему вивчення надійності в професійній діяльності, тим самим звернувши увагу психологічної науки на розгляд проблеми надійності в більш широкому аспекті [17].

Першочергово психологічний зміст проблеми надійності був викладений у роботах таких учених, як: В.Д. Небиліцин [13] та Б.Ф. Ломов [9; 10]. З ім'ям В.Д. Небиліцина пов'язано комплекс досліджень надійності людини залежно від її індивідуальних особливостей. Надійність, на думку дослідника, є індивідуальною, змінюваною якістю особистості, від якої насамперед залежить стабільність та постійність результатів роботи індивіда. Основні властивості нервової системи зумовлюють такі показники, як надійність праці, довготривала витривалість, завадостійкість, реакція на непередбачувані подразники, стійкість до впливу чинників зовнішнього середовища.

– Б.Ф. Ломов висунув декілька положень стосовно надійності, що були підтверджені подальшими дослідженнями [9]:

– пріоритетні шляхи досягнення надійності – відбір та контроль;

– серед тих, що визначають надійність особистісних якостей, одні більш-менш піддаються цілеспрямованому вихованню, а інші є більш стійкими та практично не змінюються; до перших відносяться головним чином морально-характерологічні якості, до інших належать такі: емоційна врівноваженість, володіння собою, здатність до зосередження, психічна витривалість, об'єм та розподіл уваги та ін.;

– обидві групи особистісних якостей відіграють значну, іноді визначальну роль у забезпеченні професійної надійності людини;

– щоб вилучити небажані коливання надійності, необхідною умовою є забезпечення постійного контролю за робочим станом людини, який і визначає той чи інший рівень його надійності;

– перспективним напрямом забезпечення надійності є самоконтроль, а також автоматичний, безперервний, своєчасний та

здійснюваний практично на будь-яких відстанях контроль.

Мета статті – провести теоретико-методологічний аналіз проблеми надійності особистості у сучасних концепціях психологічних досліджень.

Виклад основних результатів дослідження. Основний зміст поняття «надійність» визначається її процесуальними характеристиками, що відображають особливості механізмів її регуляції, та показниками результативності, що свідчать про рівень, ступінь усталеності, стабільності професійних параметрів діяльності.

У проблемі професійної надійності конкретного фахівця важливим є вивчення процесів забезпечення його усталеного функціонування на різних рівнях регуляції життя й діяльності в різних умовах середовища і трудового процесу [11].

Як зазначає В.В. Корнєщук, загальною характеристикою діяльності є її ефективність. Ефективну діяльність дослідник розуміє як таку, що має високу продуктивність і якість, оптимальні енергетичні й нервово-психічні витрати, задоволеність професіонала. Якість, надійність і продуктивність є результативними параметрами ефективності діяльності. Ефективність професійної діяльності в інтегральному вигляді виявляється в її результаті, а надійність – у збереженні високої результативності професійної діяльності незалежно від умов, за яких вона відбувається [5, с. 98–99].

У своєму дослідженні В.Д. Шадріков вводить термін «параметри ефективності діяльності» – кількісні та якісні показники, за якими оцінюють ефективність діяльності [19]. Автор вважає, що основними параметрами ефективності діяльності є її продуктивність (результативність), якість і надійність. При цьому, як зазначає В.В. Корнєщук, характеристикою продуктивності є кількість продукції, виготовленої за одиницю часу; якість – відповідність продукції вимогам технології; надійність за якісною характеристикою є здатністю виконувати потрібні функції в заданий інтервал часу, а за кількісною характеристикою – імовірність виконання потрібних функцій протягом певного часу в заданих умовах. Отже, всі параметри ефективності досить тісно взаємопов'язані між собою [5, с. 98].

М.І. Дьяченко, Л.О. Кандибович визначають ефективність праці як «досягнення в результаті трудового процесу запланованої цілі (в її відповідному матеріальному та іншому вираженні)». На думку авторів, ефективність праці є інтегративним показником і визначається її продуктивністю та надійністю [2].

У психології спорту проблема надійності широко розглядалася в контексті вирішення механізмів управління надійністю спортсменів, її моделювання та прогнозування. У своїх дослідженнях В.О. Плахтієнко та Ю.М. Блудов розглядають надійність із позицій системного підходу і визначають надійність змагання у спортивній діяльності як системну, інтегральну, комплексну якість, що дає змогу спортсменові успішно виступати на відповідальних змаганнях протягом певного часу [15].

У галузі космічної та авіаційної психології вперше отримала розвиток ідея професійної надійності стосовно тієї або іншої професії. Так, Б.Ф. Ломов вважав, що професійна надійність космонавта може виступати як своєрідний чинник безпеки космічного польоту [10]. Психологічним аспектом проблеми професійної надійності космонавта він вважав забезпечення ефективної професійної діяльності. Одним з психологічних чинників професійної надійності є забезпечення ефективної групової взаємодії в процесі діяльності та попередження можливого розвитку конфліктної напруженості. Для цього необхідно з'ясувати, що є сукупним суб'єктом професійної діяльності, рівень та засоби досягнення психологічної єдності людей, що здійснюють космічний політ, з урахуванням як професійних, так і індивідуальних їхніх особливостей.

С.В. Саричев продовжив дослідження в галузі соціально-психологічних проблем надійності групи. Дослідник вважає, що за своїм психологічним змістом надійність групи виступає як система групових мотивів і соціальних настанов на вдосконалення організації спільної діяльності групи в напружених умовах [16].

Різним аспектам проблеми надійності в юридичній психології присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема С.Ю. Лебедевої та О.В. Тімченко були встановлені основні соціально-психологічні детермінанти, що впливають на рівень професійної та функціональної надійності снайперів-професіоналів. На основі цих досліджень було розроблено систему психологічного забезпечення, спрямовану на підвищення ефективності використання цих спеціалістів та збільшення їхнього професійного довголіття за рахунок розвитку та оптимізації особистісних психологічних ресурсів [8].

Проведений І.О. Котик теоретичний аналіз та результати експериментальної програми підтверджують вагомість особистісної надійності в етнонаціональній та соціокультурній свідомості особистості [6]. Етнічна картина світу має високий регулятивний та формувальний потенціал щодо

особистісної надійності, адже вона пропонує обов'язкові еталони та норми, зразки поведінки, доміанти певної історичної культури та етносу. Змістовими властивостями, що становлять основу ментального образу надійної особистості, є певні віково-статеві, нейродинамічні властивості, конституційні та фізіономічні особливості, риси характеру, особливості когнітивної сфери, ціннісні орієнтації людини.

Особистісна надійність є фундаментальною, атрибутивною ознакою особистості, яка характеризує її здатність до прогнозованої відповідальної поведінки, пов'язаної з реалізацією соціальних відношень відповідно до групових норм і цінностей [20].

Значним чинником розвитку особистісної надійності є надання значущості цієї якості в політичній, економічній, релігійній системах суспільства, що формують певний набір норм, цінностей, ідеалів та імперативів. Таким чином, ця нормативна система буде створювати еталонний образ етносу, що регулює життєдіяльність кожного із суб'єктів певної історичної культури [6].

Так, на думку І.О. Котик, особистісна надійність формується й проявляється у процесі спільної діяльності, у результаті співвіднесення власного образу зовнішнього і внутрішнього світу з актуальними й історичними соціально-культурними нормами. На думку дослідника, особистісна надійність – властивість, що характеризує здатність людини до прогнозованої поведінки, пов'язаної з реалізацією соціальних відносин відповідно до суспільних норм та ідеалів, а також із власним відповідальним вибором. Надійна особистість здатна бути автономним носієм загальнолюдського досвіду та історично вироблених людством і відображених у культурі форм поведінки й діяльності. Одна зі сторін надійності – прихильність до обраних ідеалів і мети, а тому надійність можлива, якщо є екзистенційна визначеність. Вірність людини сенсові свого життя, своєму покликанню є найвищим рівнем особистісної надійності. Смісл відображає життєву концепцію особистості, ціннісне ставлення людини до світу, суспільства, інших людей, до себе. Наявність особистісного смислу є запорукою надійності людини, адже в такому разі ставлення людини до соціальної дійсності набуває суб'єктивної цінності – значущості [6].

В особистісній надійності проявляється ставлення спеціаліста до змісту цілей і результатів професійної діяльності, індивідуальна своєрідність особливостей їх досягнення, а також значущість основних критеріїв надійності (безпомилковості, своєчасності та ін.) [11].

Подальше розширення традиційного поняття надійності зумовлене застосуванням особистісного підходу. На думку автора, не тільки професійна майстерність, але й моральні якості працівників впливають на безпеку, безаварійність і безпомилковість їхньої праці, ці якості та надійність професійної діяльності є тісно пов'язаними поняттями. У зв'язку з цим похідною професійної надійності може бути моральна, особистісна надійність, що, на думку Г.О. Балла, полягає в «рівновазі між сталістю та мінливістю», у поєднанні «залежно від ситуації з подоланням її безпосереднього впливу» [1, с. 252].

За Г.О. Баллом, особистісна надійність – така цілісна якість особи, котра визначає готовність останньої до надійного виконання тих чи інших соціальних функцій; кількісно особистісну надійність можна оцінити ймовірністю, з якою вдається передбачити поведінку особи з реалізації відношень, що склалися в неї з іншими учасниками суспільного буття (індивідами, групами, організаціями), а також з нормами та ідеалами, котрі регулюють (або мають регулювати) її поведінку [1, с. 461].

В.М. Крук визначає особистісну надійність як відповідність поведінки пропонуваним або/і встановленим нормам; обґрунтовує трактування особистісної надійності фахівця як інтегрального психологічного утворення регуляції поведінки, яке є базованим на симптомокомплексі психофізичного благополуччя і знаходить вияв у динаміці професійно критичних показників його нормативності та вразливості. Особистісна надійність забезпечується цілісною системою оціночно-регулятивної оптимізації особистісно-професійної поведінки з метою її відповідності установленим та соціально підтримуваним професійно-конвенційним нормам і вимогам [7, с. 96–297].

З.Р. Кисіль розглядає питання надійності особистості через поняття «професійно-особистісний потенціал» як здатність до самоперетворення й саморозвитку, що характеризує дієву позицію суб'єкта діяльності, спрямовану на творче самовираження; повноту представленості особистісних властивостей і якостей фахівця, що забезпечують у системній сукупності його здатність виступати в ролі суб'єкта професійної діяльності. Зазначений процес протікає аналогічно розвитку будь-якої інтегральної здатності особистості, тобто на основі єдності загальних (індивідуально-типологічних, інтелектуальних), спеціальних (кваліфікаційних, професійних) особистісних властивостей [3].

Є.Ю. Стрижов визначає надійність особистості як психологічну властивість, що дає змогу відтворювати у свідомості зміст моральних норм, розуміти суспільне значення та необхідність їх дотримання, враховувати ці норми у визначенні способу свого буття [18]. Регулювати свої потреби, поточні та перспективні цілі з урахуванням інтересів інших людей, усвідомлювати свою відповідальність перед моральними цінностями та ідеалами, постійно протистояти нормам вузькогрупової та егоїстичної моралі.

Так, на думку М.О. Кононець, професійна етика підприємця виступає як моральний регламент (зведення етичних норм і правил) для здійснення підприємницької діяльності, тобто є зовнішнім моральним регулятором професійної діяльності підприємця, що визначає ставлення підприємця до свого професійного обов'язку і направляє його поведінку у взаєминах з працівниками належної йому організації, партнерами, а також з урядовими і громадськими інституціями [4].

Зокрема, підприємницький тип особистості, що детерміновано сучасними умовами ринкової економіки, в ідеалі вимагає таких економіко-психологічних властивостей особистості, в яких «економічність» гармонічно поєднується з «моральністю». Провідні цінності ринкової ідеології полягають у знятті багатьох обмежень для активної і підприємливої особистості [12].

У структурі моральних нормативів регулювання поведінки підприємців домінуючою цінністю є соціальна відповідальність. Морально-відповідальна поведінка підприємців дедалі більше враховує загальносуспільні потреби узгодження виробничих, комерційних, споживацьких і суспільних інтересів, урахування обов'язковості забезпечення «соціального блага», утворення в соціумі атмосфери ділового партнерства та співробітництва, реалізуючи тим самим концепти «миротворчості» як запоруки виходу з кризисного стану розвитку українського суспільства [14].

Проблема забезпечення надійності суб'єктів підприємницької діяльності має розв'язуватися насамперед через вивчення тих особистісних структур, що забезпечують стабільність і оптимальний рівень особистісно-функціонально-діяльнісних показників підприємців на різних рівнях соціокультурного простору. Особистісна надійність суб'єктів підприємницької діяльності включає в себе: морально-правові та просоціальні, гуманістично орієнтовані цінності, які відповідають етиці обраної ними професійної діяльності та

передбачають усвідомлення соціальної значущості та особистісної відповідальності за результати підприємницької діяльності; сформовані підприємницькі компетентності у сферах: «трансформації в дії» (взяття на себе ініціативи, планування та управління, робота з неоднозначністю, невизначеністю та ризиками, співпраця з іншими особами, навчання через досвід); «ресурси» (самосвідомість і самоефективність, мотивація та наполегливість, мобілізація ресурсів, фінансова та економічна грамотність, мобілізація інших осіб); «ідеї та можливості» (креативність, оцінювання ідей, етичне та обґрунтоване мислення, виявлення можливостей, прогнозування); розвинуті на високому рівні загальні здібності до підприємницької діяльності: «потреба в досягненнях (подальшому розвитку)», «потреба в незалежності/автономії», «схильність до творчості (творчі здібності/нахили)», «вміння йти на розумний (зважений) ризик», «цілеспрямованість та рішучість» [22].

Висновки. Аналіз літератури, присвяченої різним аспектам надійності особистості, показує, що ця проблема має розв'язуватися насамперед через вивчення тих особистісних структур, що забезпечують стабільність і оптимальний рівень особистісно-функціонально-діяльнісних показників фахівців на різних рівнях соціокультурного простору: соціальному, суб'єктному та індивідуальному.

Особистісна надійність є особливим феноменом, у якому на суб'єктному рівні виявляється інтегративна якість підготовленості індивіда до досягнення стабільності позитивних результатів діяльності у сфері «людина-людина». За своєю природою особистісна надійність фахівців соціономічної сфери є набутою якістю, що зумовлена сукупністю певних особистісних характеристик й особливостями входження у професійну діяльність.

Використання особистісного підходу стосовно проблеми розвитку надійності призводить до розуміння того, що досліджуваний феномен являє собою не пасивну інтеграцію впливу зовнішніх і внутрішніх умов існування, а результат акумуляції способів досягнення мети, адаптивних можливостей і розширення репертуару стратегій поведінки подолання критичних ситуацій, які сформувалися у індивіда в процесі професійної й особистісної самореалізації.

На перший рівень у системі надійності суб'єктів підприємницької діяльності висуваються аксіологічні чинники і насамперед фактори гуманістичної спрямованості, що

передбачають високий ступінь поваги та допомоги людям, чуйність, саморозвиток і творчість, духовне задоволення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балл Г.О. Особистісна надійність у гуманістичному глумаченні: психологічні, етичні та педагогічні аспекти. Професійна освіта: педагогіка і психологія: Польсько-український щорічник, IV. Київ; Чекстохова, 2003. С. 461–474.
2. Дьяченко М.И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович. Минск: БГУ, 1976. 176 с.
3. Кисіль З.Р. Психологічна надійність професіонала як фактор протидії деформації. URL: <http://www.univer.km.ua/visnyk/1489.pdf>
4. Кононець М.О. Зв'язок між рівнями морального розвитку й успішності соціальної адаптованості особистості в підприємницькій діяльності. ВІСНИК НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. Випуск 3(48) С. 107–115.
5. Корнешук В.В. Теорія і практика формування професійної надійності майбутніх спеціалістів соціономічної сфери діяльності: дис... д. пед. наук, спец.: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Одеса: Південноукраїнський нац. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського, 2010. 360 с.
6. Котик І.О. Надійність як складова частина етнонаціональної та соціокультурної свідомості особистості. URL: <http://biospace.nw.ru/bioethics/5/be5.htm>
7. Крук В.М. Психологія забезпечення личностной надійності спеціаліста: монографія. М.: Изд-во: НИИ радиоэлектроники и лазерной техники МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2012. 376 с.
8. Лебедева С.Ю. Психологічне забезпечення професійної та функціональної надійності фахівців снайперських груп спеціальних підрозділів МВС України: монографія / С.Ю. Лебедева, О.В. Тімченко. Харків: ХНАДУ, 2005. 326 с.
9. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. М.: Наука, 1999. 350 с.
10. Ломов Б.Ф. Медико-психологические аспекты профессиональной надежности космонавта / Б.Ф. Ломов, В.И. Мясников. Психологический журнал. 1988. Т. 9, № 6. С. 65–72.
11. Малеев Д.В. Психологічні чинники розвитку професійної надійності працівників підрозділів превентивної діяльності Національної поліції України: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 22 с.
12. Москаленко В.В. Особливості економічного та морального в економічній культурі особистості. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т. XII. Психологія творчості. Випуск 21 С. 246–258.
13. Небылицин В.Д. Проблемы психологии индивидуальности / под ред. А.В. Брушлинского, Т.Н. Ушакова. М.: Московский психолого-социальный ин-т; Воронеж: МОДЭК, 2000. 688 с.
14. Петренко Т.В. Морально-етичні аспекти формування підприємця європейського рівня /

Т.В. Петренко, В.В. Зеленюк. Проблемы формирования новой экономики XXI века: мат-лы Междунар. науч.-практ. конф., 23–24 декабря 2010 года. URL: http://www.confcontact.com/20101224/3_petrenko.php (дата обращения 10.04.2018)

15. Плахтиенко В.А. Надежность в спорте. / В.А. Плахтиенко, Ю.М. Блудов. М.: Физкультура и спорт, 1983. 176 с.

16. Сарычев С.В. Социально-психологические факторы надёжности малых групп в различных социальных условиях: дисс ... д-ра психол. наук: 19.00.05. Курск, 2008. 259 с.

17. Сарычев С.В. Из истории исследования надёжности в отечественной психологии. История отечественной и мировой психологической мысли: Постигая прошлое, понимать настоящее, предвидеть будущее: Материалы международной конференции по истории психологии «IV Московские встречи», 26–29 июня 2006 г. / Отв. ред. А.Л. Журавлев, В.А. Кольцова, Ю.Н. Олейник. М.: Издательство «Институт психологии РАН», 2006. С. 277–284.

18. Стрижов Е.Ю. Нравственно-правовая надёжность личности: социально-психологические аспекты: монография. Тамбов: Изд. дом «ТГУ им. Г.Р. Державина», 2009. 528 с.

19. Шадриков В.Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности / Отв. ред. К.А. Абульханова-Славская. М.: «Наука», 1982. 185 с.

20. Kotyk I.O. Ways of Group and Personal Reliability Increase / I.O. Kotyk, S.V. Sarychev. Problems of Modern Psychology: Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufriieva. Issue 34. Kamianets-Podilskyi: Aksioma, 2016. P. 221–239.

21. Kotyk I.O. Group reliability and personal reliability in the group / I.O. Kotyk, S.V. Sarychev. Problems of Modern Psychology: Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufriieva. Issue 32. Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2016. P. 245–265.

22. Lantukh I. (2018). Psychological features of the relationship the parameters of moral and legal reliability and adaptive capabilities of business entities. Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools, 27(3), 81–88. URL: <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/370>